

TILLBERGA KYRKA

Tillbergaby 7:1, Tillberga församling, Västerås kommun, Västmanlands län

BESKRIVNING

Kyrkomiljön

Tillberga är en liten jordbruksdominerad socken, vars landskap kännetecknas av bördiga lerslätter. Byarna ligger i skogsbrynen i anslutning till de vägar som genomkorsar socknen i öst-västlig riktning. I Tillberga finns två större säterier, Hällby och Hedensberg, med underliggande torp.

Kyrkan är belägen i kanten av ett större skogsområde med en slätt i väster. I skogsbrynet öster om kyrkan passerar en gammal trädkantad sockenväg. Den nya landsvägen väster om byn öppnades 1952.

Tillberga kyrka med den gamla sockenvägen mot Sevalle i förgrunden
Digitalfoto Rolf Hammarskiöld

Utefter den gamla sockenvägen ligger kyrkbyns bebyggelse, bestående av jordbruksfastigheter, en nedlagd skola och kyrkans tidigare boställen. I direkt sammanhang med kyrkoanläggningen, på dess norra sida, finns kyrkstall, ladugård/loge och en faluröd stuga, idag använd som personal- och samlingslokal. Norr om dessa tre hus finns den f d folkskolan, sedan 1960-talet privatbostad. Ett gult hus på vägens motsatta sida var ursprungligen arbetarbostad under en av kyrkbyns gårdar, på 1950- och 60-talen bebott av kyrkans kantor. Före detta prästgården ligger avskilt, drygt en kilometer längre norrut.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården omgärdas av en anseelig, omsorgsfullt lagd bogårdsmur av vald och kluven sten i kallmur. Inträde sker i norr, väster och öster genom slätputsade, vitrappade stigluckor med toppiga spåntak. Kring murens östra delar står gamla träd med utvuxna kronor, vilka ger kyrkogården skugga och vindsydd.

Stommen i kyrkogårdens planteringar är gräsplaner och häckar. Grusade gångar passerar mellan gravkvarteren, med såväl liggande som stående hällar, fram till kyrkan. Två större monument är resta över släkterna Hamilton och Tersmeden.

Tillberga kyrkas omsorgsfullt lagda bogårdsmur och den gamla trädkantade sockenvägen. I bakgrunden är den faluröda klockarstugan, 1979 ombyggd till personal- och samlingslokal. I det gula huset på andra sidan vägen bodde i många år församlingens kantor - digitalfoto Rolf Hammarskiöld

Kyrkogårdens utsträckning har troligen varit densamma under lång tid, vilket förklarar dess relativt ringa omfång och homogena karaktär.

Hamiltons gravmonument
Digitalfoto Rolf Hammarskiöld

Kyrkan består av ett rektangulärt långhus med smalare, rundat korutsprång, sakristia i norr och västtorn. Den är uppförd av natursten med tegelinslag, har spritputsade fasader och slätputsade, rundbågiga fönsternischer. Iögonfallande är de många ankarslutarna i tornets yttreväggar. Långhuset har plåtklätt sadeltak och tornet en öppen fyrkantig lanternin.

Kyrkan med norra stigluckan i förgrunden - digitalfoto Svensk klimatstyrning AB

Kyrkorummet och angränsande rum har putsade, vitkalkade väggar. Vapenhuset täcks av ett högt och sakristian av ett lågt stjärnvalv, medan ett tredingstak täcker långhuset. Inredningen är till väsentlig del från en omgestaltning 1954. Då tillkom de slutna bänkkvarteren, färgsatta i laserande gröna/gula nyanser, liksom altarbord i betong, beklädd med kalksten. Förut synliga takstolar överspikades med lackad panel, fönsteröppningarna krymptes och i dem sattes fernissade bågar med blyinfattat nyantikglas, i korfönstren glasmålningar. Äldre inslag är takkronorna i mässing, korets gravminnen och ljusplåtar från 1600- och 1700-talen, men framförallt predikstolen från 1679. Sammantaget låter sig kyrkans interiör svårligen knytas till en särskild tid eller stilperiod.

Kort historik

Kyrkan uppfördes åren 1612-22, på platsen för en nedbrunnen medeltida föregångare. I vilken utsträckning medeltida murverk återstår finns inte undersökt. Den befintliga byggnadens grunddrag är ett rektangulärt långhus med sakristia mot norr och västtorn. 1627 försågs kyrkorummets valv och väggar med muralmålningar, varav fragment återfunnits i sen tid. Efter mångårigt förfall följde en ny period av reparationer på 1730-talet, då murverken lagades och stabiliserades med dragjärn. Ytterväggarna fick ny fasadputs, nya fönster och dörrar sattes in. På tornet tillkom en ny klockvåning av trä. På 1820-talet revs denna klockvåning för att ersättas av dagens lägre kopparklädda lanternin. Från att antagligen ha varit slätputsade blev fasaderna vid en stor renovering 1857 spritputsade, vilket de varit sedan dess. Kyrkorummets nuvarande planform tillkom 1882, då absiden mot öster tillbyggdes. Samtidigt förstörades fönsteröppningarna, en ingång på långhusets södra sida togs bort och kyrkorummet omgestaltades i tidens anda med öppna bänkrader. Vid nästföljande omgestaltning 1953-54 krymptes fönsteröppningarna åter och 1882 års öppna bänkrader ersattes med slutna kvarter. En ny altarpupp tillkom, samt korfönster med glasmålningar.

Kyrkorummet hade före 1953-54 års förnyelse öppna bänkrader och större korfönster än idag. Korets kupoltak hade en himmelsblå målning –
Digital kopia av äldre foto i läns museets arkiv

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

Tillberga kyrka med kyrkogård, med angränsande kyrkstall, ladugård/loge och personalbyggnad utgör en väl sammanhållen miljö med lång historisk kontinuitet. Kyrkans klassicistiska exteriör är främst resultatet av ombyggnader gjorda under 1800-talet. Interiören är lite anonym, mycket ett resultat av omgestaltningen 1953-54, då man strävade efter att avlägsna de 1800-talstillägg som dessförinnan helt präglat kyrkorummet.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Vid fasadrenoveringen 1982 användes rent kalkbruk och avfärgning skedde med kalkfärg baserad på Gotlandskalk, i nyans föreslagen av antikvarie från läns museet.
- På tornvinden förvaras inventarier tagna ur bruk, bland annat en isärtagen altarprydnad från 1700-talet. Dessa inventariers långsiktiga bevarande måste utredas.
- Kyrkogårdens omfång har varit detsamma åtminstone sedan 1600-talet. Att inga utvidgningar har skett är ovanligt och bör särskilt beaktas.
- Omgivande kyrkogårdsmur med sina tre sticluckor är anslående och mycket känslig för förändringar

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksantikvarieämbetets antikvarisk-topografiska arkiv (ATA): Restaureringsförslag

Riksarkivet (RA): Ritningar och skrivelser i Överintendentämbetets arkiv

Tillberga församlings arkiv (TF): Kyrkobyggnadskommitténs protokoll (överförs till landsarkivet i Uppsala)

Västmanlands läns museums arkiv (VLM): Bygghandlingar, fotografier, pressklipp, rapporter, skriftväxling, tillstånd Kyrkogårdsinventering 1984

Västerås kyrkliga samfällighets arkiv (VKS): Offerter, bygghandlingar

Litteratur

Ahlberg, Hakon & Björklund, Staffan: Västmanlands kyrkor i ord och bild Västerås 2000

Olof Graus beskrivning öfver Västmanland, utgiven av Västmanlands allehandas redaktion Västerås 1904

Redelius, Gunnar: Tillberga Kyrka, Västerås stifts kyrkoberivningskommitté 1979

Tidningsartiklar, se under respektive källhänvisning på föregående sidors sammanställning.

Övriga uppgifter

Inventeringsperiod: 2003, komplettering 2004-05

Fältinventering: Rolf Hammarskiöld, Västerås stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Rolf Hammarskiöld, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Rapportsammanställning: Rolf Hammarskiöld, Västerås stift

Färdigställd: 2005-05-17

Sammanställning av viktiga händelser för kyrkan, relaterade till källor

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1100-talet		Socknens första kyrka var sannolikt uppförd i trä. Från denna tid kvarstår en dopfont av sandsten.		Redelius, s 11
1300-talet	Nybyggnad	Kyrkobyggnad i sten uppfördes antagligen i början av 1300-talet, vid samma tid som kyrkan i grannsocknen Hubbo.		Redelius, s 2
1599		Äldsta kända inventarieförteckningen blev upprättad.		Redelius, s 2
1612	Brand – helt förstörd	Kyrkans tak och klockstapel brinner upp, murverken blir svårt åtgångna och flertalet inventarier går förlorade. Även intilliggande klockarbol, prästgård och kyrkbyns två bondgårdar förstörs.		Redelius, s 2
1612-22 (ca)	Nybyggnad – kyrkan i sin helhet	Kyrkan återuppbyggs på resterna efter de gamla murverken. Omkring 1620 hade predikstol, korskrank och biskopsstol införskaffats och gudstjänster kunde åter hållas. 1622 kyrkan färdigställd, sedan stengolv lagts i mittgång och kor, nya trägolvsförsedda bänkkvarter insatts, och tidigare insatt predikstol och korskrank hade målats.		Redelius, s 2-3
1627	Arkitekturbunden utsmyckning - måleri	Muralmålningar på kyrkorummets väggar utförs av Peder målare. Återstående fragment av dessa målningar upptäcktes 1953.	Peder Målare	Redelius, s 10 VLM foton 1953
1600-t	Nybyggnad	Västra stigluckan byggdes någon gång under 1600-talet och är idag den äldsta.		Redelius, s 6
1663	Specifika inventarier - kyrkklocka	Storklockan gjuts av Jöran Patansson i Stockholm	Jöran Patansson, Stockholm	Redelius, s 15
1679	Fast inredning – predikstol	Ny predikstol byggs av Erik Nilsson i Fläckebo socken, känd som ”Fläckeboomästaren”.	Erik Nilsson, Fläckebo	Redelius, s 10
1697		Till Consistorium inkom klagomål över att kyrkan var ”ofärdig” och att gudstjänsten måste hållas ”under bar himmel”.		Redelius, s 4
1733	Nybyggnad	Ny klockstapel byggs.		Redelius, s 4
1734		I brev till biskopen betecknas kyrkan som helt nedgången, bl a rämnade murarna.		Redelius, s 3
1734-40	Vård/underhåll – stomme Ändring – ombyggnad, fönster	Murverken repareras och stabiliseras med dragjärn, mest i tornet. Nya fönster sätts in i koret och på långhusets södra sida. Nya dörrar till tornportalen. Fasaderna rappas och vitlimmas. I kyrkorummet tillkom en ny altaruppsats. Efter genomförd, välbehövlig renovering återinvigs kyrkan 1740.		Redelius, s 4 VLM: Dokumentation 2002
1740-talet		Kyrkans dåvarande utseende avbildas på teckning av Olof Grau. En tydlig skillnad jämfört med dagens utseende är att den del av tornet som stack upp över långhusetsnock, klockvåningen, var byggd i trä. På tornet satt en hög, smäcker spira. Två ingångar fanns: Den alltjämt befintliga i väster och en i långhusets södra sida. I gengäld fanns då endast två fönsteröppningar i långhusets södra sida (idag tre).		Olof Graus beskrivning öfver Wästmanland, s 141
1744	Nybyggnad	Norra stigluckan byggs.		Redelius, s 7
1745	Nybyggnad	Östra stigluckan byggs.		Redelius, s 7
1815	Rivning	Ombyggnad av tornet inleds med att spiran sågas ned. Dåvarande klockvåningen blir kvar i ytterligare fyra år.		Redelius, s 5

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1816	Ritning godkänd/bygg- lov	I ritning av Axel Nyström redovisas förlängning av kyrkan med fyrkantigt kor, något lägre än långhuset, mot söder en ny ingång i långhusets mittaxel. Nytt torn med lanternin presenteras. Av detta förslag förverkligades <u>endast tornet</u> fyra år senare.	Arkitekt Axel Nyström	RA: ÖIÄ kyrkl byggn T 20
1819	Rivning	Tornets klockvåning i trä rivs.		Redelius, s 5
1820	Nybyggnad – Torn	Nytt tornbygge påbörjas. Utformningen görs i enlighet med Axel Nyströms ritning 1816. Byggmästare Olof Sjöström i Torsåker utför arbetet.	Arkitekt Axel Nyström Byggmästare Olof Sjöström, Torsåker	Redelius, s 5
1857	Ändring – ombyggnad, exteriör Ändring – ombyggnad, interiör Fast inredning – orgel	Stora reparationsarbeten sker både in- och utvändigt, efter anvisningar av arkitekt P J Ekman. Fasaderna spritputsas, från att tidigare antagligen ha haft slätputs, avfärgning sker med rödgul kalkfärg (järnvitriol tillsatt). Omfattningar kring fönster och hörnen slätputsas däremot och kalkavfärgas vita. På nymurade stensocklar stryks tjära och stenkolsolja. Sakristians spåntak ersätts med falsad plåt. Invändigt blir det dåvarande tegelgolvet omlagt. Väggarna och dåvarande valv kalkavfärgades i svagt blåaktig nyans. Ny orgelfasad byggs, efter ritningar av arkitekt A R Pettersson, samtidigt med tillkomsten av nytt orgelverk.	Arkitekt P J Ekman, Västerås (kyrkan) Arkitekt A R Pettersson (orgeln)	ATA: ritning, godkännande VLM: PM och förslag till Tillberga kyrkas reparation 1857
1882	Tillbyggnad	Ny korgavel med halvcirkelformad absid byggs, efter ritningar av H T Holmgren. Samtidigt genomgår hela kyrkan upprustning och nyinredning. Fönsteröppningarna förstoras och nya fönster sätts in. Ingången i långhusets södra sida igenmuras och istället upptas en ny fönsteröppning. Fasaderna repareras och avfärgas. Det tidigare spånklädda långhustaket beläggs med falsad järnplåt. Invändigt byggs öppna bänkkvarter och istället för det tidigare putsade trätunnvalvet byggs ett tredingstak med synliga taksparrar och mellan dessa så kallad gipspanel. På långhusets södra sida, nära den igenmurade dörröppningen, placeras en järnkamin.	Arkitekt H T Holmgren	Redelius, s 5 RA: ÖIÄ kyrkliga byggnader T20 VLM: Entrepren- adkontrakt 1882-04-14, fotografier A-4326, A- 4334
1922	Fast inredning – orgel	Orgelläktarens mellersta del byggs ut samtidigt med tillkomsten av nytt orgelverk (Furtvängler & Hammer). I övrigt bibehålls orgelfasaden och orgelpiporna, vilka dock övermålad.	Orgelbyggeri Furtvängler & Hammer	ATA Dnr 409/86 Redelius, s 15
1934		Mångåriga planer på att förse kyrkan med en ny, högre tornspira avskrevs, då Byggnadsstyrelsen i brev till pastorsämbetet i Tillberga förordat att befintligt torn skulle behållas.		ATA Dnr 4436
1942		Vid biskopsvisitation konstateras att kyrkans värmesystem, vedeldade kaminer, inte fungerar tillfredsställande och bör utbytas mot lämpligare anordningar. Vidare framförs att dåvarande öppna bänkrader ger ett oroligt intryck och borde ombyggas till slutna. Innertakets sparrar borde överklädas för att uppnå effektivare värmeisolering.		TF: Protokoll från biskopsvisitati on 15-16/8 1942
1943		Lillklockan gjuts av Bergholz. Därvid nedsmältes en klocka från 1771, gjuten av Björkman i Sala.	Bergholz klockgjuteri	Redelius s 15

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1953-54	Ändring – ombyggnad, exteriör Ändring – ombyggnad, interiör Teknisk installation – el Teknisk installation – värme	Kyrkan genomgår en omfattande restaurering, efter handlingar upprättade av Einar Lundberg (+Älvkarleby kraftverks distriktskontor). Dränering läggs norr om kyrkan. Nya undergolv av armerad betong gjuts under hela kyrkan och golven beläggs med kalksten, i sakristian tegel. Nya bänkkvarter och elektrisk värmeanläggning installeras, sedan tidigare befintliga vedkaminer och anslutande skorstenar tagits bort. Innertaket isoleras. Fönsteröppningarna minskas och nya fönster sätts in, i koret med glasmålningar. Predikstolen restaureras. På långhusets norrvägg, ovanför predikstolen, upptäcks fragment av muralmålningar i renässansstil, sannolikt från 1627. Fasaderna lagas och avfärgas.	Arkitekt Einar Lundberg Älvkarleby kraftverks distriktskontor	VLM: Brev 1952-05-06 Program för restaurering 1951-08-18, Slutredovisning 1954-09-05, Slutrapport VLM 1954-11-03 VLT 1953-12-11
1956		Kyrkogårdens gångar och planteringar genomgår större förnyelse.		TF: Biskopsvisitation 28-30/9 1956
1960		Taklanterninen repareras.		ATA: Besiktning Byggkonsult Västerås AB.
1962-63	Vård/underhåll – stomme	Kyrktornet repareras. I föregående dokumentation 1960, med åtgärdsförslag för tornets bärande delar, konstateras svåra rötskador i befintligt virke, orsakade av höga fukthalter i murverk. Reparationerna utfördes 1962-63, i enlighet med detaljerat förslag från byggkonsult, av firman Verner Johansson. Träbjälklagen revs ut och ersattes med stålbalkar.	Byggkonsult Västerås AB	ATA: Besiktning & förslag från Byggkonsult Västerås AB. TF: Kyrkorådsprotokoll 620429
1967		I kyrkorådet påtalas behov av att helt omputsa kyrkans fasader och reparera taket. Endast medel för takreparation hade beviljats i detta års budget.		TF: kyrkorådsprotokoll 1967-06-08
1972	Vård/underhåll – exteriör	Vid yttre renovering detta år lagas sakristians norra fasad, kyrkans östra fasad (korgaveln) samt fönstersmygarna på södra fasaden. Fönstren fernissas, vapenhusporten skrapas och ytbehandlas, framförvarande trappa justeras. Inne i kyrkan sker putsläggningar. Stigluckornas puts lagas och avfärgas. Skadeinventering av kyrkans äldre träinventarier görs av konservator Peter Tångeberg.		TF: Kyrkorådsprotokoll 1972-09-15 VKS: Skadeinventering 1972-11-09
1975	Vård/underhåll	Målning av plåttak samt räcke runt lanterninen på tornet. Ljudluckorna målas med modern impregneringsfärg Stigluckornas tak tjäras.		VKS: Slutbesiktning Protokoll 1975-08-11

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1978-79	Ändring – ombyggnad	Ombyggnad av granittrappa med underliggande betongstomme. Arbetet föregicks av en omfattande utredning.		VKS: Förslag 1978-05-23, slutredovisning 1980-06-25
1982	Vård/underhåll – exteriör	Vid stor fasadrenovering detta år omputas och avfärgas kyrkans och stigluckornas fasader. Plåttaket repareras och ommålas. Stigluckornas spåntak och portar tjäras. En besiktning görs av kyrkans inventarier med en prioritering för nödvändiga konserveringsåtgärder.	Ingenjörfirma Bo Göransson AB	ATA 1877/82 VLM: Projektering 1982-04-13 Slutbesiktning 1982-11-18 VKS: Fakturor
1983	Vård/underhåll	Putsnedfall från stigluckorna ett år efter att de putsats om.		VLM: Brev 1983-08-09
1984		Kyrkogårdsinventering gjordes av Västmanlands läns museum.		VLM: Rapport-original 1984-10-12 (två pärmar)
1985	Vård/underhåll	Stigluckorna putsas på nytt efter anmärkning i garantibesiktning av utförd renovering 1982.		VLM: Protokoll 1984-11-14
1986		Norrvidans två bakersta bänkrader demonterades för att ge plats åt ny kapphylla. Trägolvet i denna del av kyrkorummet revs ut och istället lades kalkstensflis.		VLM: Brev 1986-09-15 & 23, 1986-10-23
1987	Ändring – ombyggnad, interiör	Orgeln byggdes om, målades om och förgylldes. Nytt golv lades på orgelläktaren. Konservator Peter Tångeberg besiktigade kyrkans inventarier i trä (uppföljning av 1972 års inventering)		VKS: Fakturor februari & april 1987
1990	Vård/underhåll	Långhusets plåttak repareras.		VKS: Faktura 1990-08-08
1993	Ändring – ombyggnad, vapenhus	Vapenhuset byggs om. Nytt glasat parti vindfång byggs innanför ytterporten. Städutrymme, WC och stolsförråd avdelas med reversibla mellanväggar.		ATA dnr 3936/93, VKS: handlingar 1993
1993-1994	Vård/underhåll - interiör	Invändig omkalkning av kyrkorummet och sakristian. Fönsterpartiernas insidor lackas.		VKS: Offerter 1993-12-13
1994	Vård/underhåll – exteriör	Långhusets plåttak ommålas.		VKS: Arbetsbeställning 1994-09-01
1995	Vård/underhåll – fönster	Utvändig renovering av fönstren. Snickerierna stryks med fennissa.		VKS: Faktura 1995-10-24

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1996	Teknisk installation – värme	Kyrkans inomhusklimat börjar regleras genom s k intermittent uppvärmning.		Fastighetsförvaltaren
1997	Vård/underhåll	Stigluckorna repareras. Den västra knackas helt ren inpå murverken och omputsas på nytt. På de södra och östra repareras befintlig puts och avfärgas.		VKS
1998	Vård/underhåll – exteriör	Putslagningar sker på nedre delarna av tornets fasadputs. Skadorna hade uppkommit på grund av kapillärfukt.		VKS: fotografier
1998	Teknisk installation – värme	Kyrkan får nytt värmesystem. På korväggarna uppsätts konvektorer, bänkkvarteren får bänkvärmare, i fönsternischerna placeras smala element. Samtidigt sker fullständig förnyelse av elsystemet och fullständig klimatstyrning genomförs.		VKS: Ritningar av NEA 980220 (projekt) och 981007 (relation)
2001	Ändring - ombyggnad, interiör	Under orgelläktarens södra sida avlägsnas bänkrader för att få kunna ordna en utrymningsväg genom fönstret. Framför fönsternischen byggs en trappa och ledhandtag sätts upp.		VLM och VKS: Skrivelser.
2002	Vård/underhåll – fönster	Vid fönsterrenovering detta år sker materialbyte, då befintlig ytbehandling av högblank lack (båtfernissa) helt avlägsnas och snickerierna istället oljas. Fönsterbågen i tornets våning 1 trappa är uttjänt och ersätts med nytillverkad i likadant utförande. Denna målas med linoljefärg.		VLM: Besiktning, skrivelse
2003		Första vårdplanen för Tillberga kyrka färdigställs av Västmanlands läns museum. Digital version överlämnas till förvaltaren på Västerås kyrkliga samfällighet.		VLM 2003-01-30